

Uluslararası Hukukta Diplomatik Koruma^(*)

Diplomatic Protection in International Law

Arş. Gör. **Sümevra Sena KURT**^(**)

Öz

Uluslararası hukukun en önemli aktörlerinden olan devletler uluslararası hukuk kişisi kabul edilmelelerinden dolayı sahip oldukları hakları korumak için kimi zaman etkin bir şekilde harekete geçmektedirler. Kendi vatandaşlarını koruma içgüdüsüyle hareket eden devletler, kendilerine doğrudan verilen bir zarar olmasa bile kendisi manevi bir zarar gördüğü düşüncesiyle vatandaşlarının gördüğü zararlardan dolayı harekete geçebilmektedir. Zaman içinde gelişen diplomatik koruma doktrini, bir devlet vatandaşının uluslararası arenada başka bir devlet karşısında haklarını tek başına savunabilecek durumda olmamasından dolayı uluslararası hukukta başvurulabilecek bir yol haline gelmiştir. Temel insan haklarına dünyanın her yerinde saygı gösterilmesinin sağlanması bakımından da yardımcı olabilecek ve devletleri buna uymaya daha çok sevk edecek itici bir güçtür denebilir. Nispeten gelişmemiş veya gelişmekte olan bazı ülkeler bakımından güçlü devletlerin zayıf devletlere karşı baskı aracı olarak kullanıldığı görüşü mevcut olsa da dünya üzerinde büyük çoğunlukla kabul gören bir doktrin olarak uluslararası hukukta varlığını hissettirmektedir.

Anahtar Kelimeler

Diplomatik Koruma, Calvo Kaydı, Barcelona Traction Davası, Uluslararası Sorumluluk, Manevi Zarar.

Abstarct

States, which are the most important actors of international law, sometimes act effectively to protect their rights because they are considered persons of international law. States acting on the instinct to protect their own citizens can take action because of the harm suffered by their citizens in the belief that they have suffered a moral harm, even if it is not directly harmed to them. The doctrine of diplomatic protection, which has developed over time, has become a way to apply in international law because a citizen of a state is not in a position to defend his rights in the international arena against another state alone. It is also a driving force that can help to ensure that basic human rights are respected all over the world and will encourage states to comply more. Although there is a view in some relatively undeveloped or developing countries that strong states are used as a means of repression against weak states, it makes its presence felt in international law as a doctrine that is widely accepted throughout the world.

Keywords

Diplomatic Protection, Calvo Clause, Barcelona Traction Case, International Responsibility, Moral Harm.

(*) Makalenin editörlüğe gönderildiği tarih: 17.03.2020. Birinci hakeme sevk tarihi: 17.03.2020. Raporun birinci hakemden dönüş tarihi: 20.03.2020. İkinci hakeme sevk tarihi: 17.03.2020. Raporun ikinci hakemden dönüş tarihi: 23.03.2020.

(**) Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı,
E-mail: sumeyrasenakurt@anadolu.edu.tr,
Orcid Id: <http://orcid.org/0000-0002-8166-3329>.

GİRİŞ

Uluslararası hukuk düzeninde haklara sahip olan ve yükümlülük altına giren; bunun yanında, bu haklarını uluslararası alanda da savunabilen varlıklar, uluslararası hukuk kişilerini oluşturur.¹ Böyle olmasının da birtakım sonuçlar doğuracağı kesindir. Uluslararası hukuk kişileri denince ilk akla gelen devletler hak ve yükümlülüklerle sahip olmasının sonucu olarak işlediği haksız ve hukuka aykırı fiillerinden sorumlu olacaktır. Bu çalışmada, bir uluslararası hukuk kişisi olarak devletleri uluslararası sorumluluklarının bir yansıması olarak kabul edilebilecek olan diplomatik koruma kurumu işlenecektir. Bu sorumluluğun nasıl doğacağı, hangi şartlar altında hak talep edilebileceği kişinin zararının giderilmesi bakımından önemlidir. Bu kapsamda; başta uluslararası hukukun temel kuralları ve uluslararası sorumluluk bakımından konu ele alınacak ve devamında diplomatik korumanın işleyişinden bahsedilecektir.

Bireyler uluslararası alanda bir devletten zarar gördükleri iddiasını kendiliklerinden ileri sürememektedirler. Bunun sonucunda vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devlet/devletler onlar adına zarara sebep olan devletten vatandaşının zararının giderilmesini talep etmektedir. Bu sürecin işleyişi ve şartları çalışmanın esas konusu olmasından dolayı uluslararası sorumluluğun genel olarak meydana gelmesi ve zararın tazmini çeşitlerine ağırlık verilmemiştir. Diplomatik korumanın dayandığı sorumluluk kurumunun genel esasları da dikkate alınarak ve fakat kendi işleyişi üzerine ağırlık verilmiştir.

1. KAVRAM VE KAVRAMIN ORTAYA ÇIKIŞI

A. Kavram

Diplomatik koruma bir devletin uluslararası hukuktaki en eski haklarından biridir.² Bu kavramdan yabancı ögelerin ve bu kişilerin mallarının korunması bakımından ilk kez bahseden kişi Vattel'dir.³ Diplomatik koruma aslında bir varsayıma dayanmaktadır. Bir zarar meydana geldiğinde bu zarar sanki kişinin vatandaşlık devletine verilmiş gibi, iddiayı benimsemeye de bu vatandaşlık devleti yetkilendirilmiş gibi davranılır. Bu oldukça karmaşık bir süreçtir: bire-

¹ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınları, 2019, s. 201.

² Annemarieke Vermeer-Künzli (I), "Restricting Discretion: Juicidal Review of Diplomatic Protection", *Nordic Journal of International Law*, 2006, s. 279. (<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12538/06.pdf?sequence=7>, 14.10.2019)

³ Ufuk Dal, *Milletlerarası Hukukta Diplomatik Himaye*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 10. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>, 14.10.2019)

yin hakkının ihlali vatandaşlık devletinin diplomatik korumayı işletme hakkını ortaya çıkarmaktadır. Karışıklık esasen kimin haklarının korunduğu sorusundan kaynaklanmaktadır.⁴ Zarar bireye verilmiştir fakat bunu uluslararası alanda dile getirmeye bireyin vatandaşlık devleti yetkili kılınmıştır. Korunan aslında bireyin haklarıdır ancak bu hakların savunmasına gelindiğinde bunu bireyin kendisi ileri sürememektedir. Bu durum da akıllara aslında korunan hakkın kime ait olduğu sorusunu getirmektedir.

Geçmiş yüzyılda Latin Amerika ülkelerince diplomatik koruma kurumunun kapsamının daraltılması yönündeki çabalara rağmen, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı (USAD) Mavrommatis davasında bu kurumu uluslararası hukukun temel bir prensibi olarak tanımlamıştır.⁵ Özellikle Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından verilen kararlarla, örneğin Nottebohm⁶ ve Barcelona Traction⁷ davalarında verilen kararlarla kurumun yeri sağlamış ve bu kararlar kurumun uluslararası hukukun bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. Diallo davasında da Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK)'nun hazırladığı taslak maddeler ilk defa göz önüne alınmıştır.⁸

Geniş bir çerçevede ele alındığında diplomatik koruma; bir devletin diğer bir devlet tarafından uluslararası hukuka aykırı veya uluslararası hukuku uygun bazı fiilleri veya ihmallerinden dolayı zarara uğratılan vatandaşını kendi himayesine alarak uluslararası hukukun meşru saydığı yollarla, bu zararı vatandaşına

⁴ Annemarieke Vermeer-Künzli (II), "As If: The Legal Fiction in Diplomatic Protection", *The European Journal of International Law*, Vol. 18, 2007, s. 37. (<http://www.ejil.org/article.php?article=220&issue=6>, 14.10.2019)

⁵ R. B. Lillich, "Editorial Comments", *American Journal of International Law*, Vol. 69, 1975, s. 360. (https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-co-re/content/view/5C3A7137812F22430C9567CEA7436FB0/S0002930000197076a.pdf/diplomatic_protection_of_nationals_abroad_an_elementary_principle_of_international_law_under_attack.pdf, 14.10.2019)

⁶ Aslen Alman vatandaşı olan Nottebohm adlı kişi Guatemala'da uzun süren ilişkileri ve iş hayatı kurması münasebetiyle ve Almanya'da savaş olmasından dolayı bu ülkeye dönmek istemiş ve Guatemala kendisini ülkeye kabul etmemiştir. Kısa süreli olarak da Lichtenstein'da bulunmuş ve bu devletin vatandaşlığını almıştır ancak buraya yerleşme ve geri dönme niyetinde de bulunmamıştır. Buradan hareketle UAD Lichtenstein'ın Nottebohm için diplomatik koruma talebinde bulunmasını samimiyetsiz bulmuş ve vatandaşlık bağının zayıf olduğuna karar vermiştir. Davanın esasına geçilmeyeceğine karar vermiştir. Dava kısaca bu şekilde özetlenebilir. (Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, 8. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2015, s. 546-550.)

⁷ Kanada Hukuku'na göre kurulan ve İspanya'da elektrik üreten Barcelona Traction şirketinin İspanya mahkemelerince iflasına karar verilmiştir. Hisselerin %88'ine sahip Belçika vatandaşları uğradıkları zararlardan dolayı UAD önünde İspanya'ya karşı dava açmışlardır. Fakat Divan şirket ile vatandaşların kişiliklerinin farklı olduğunu ve zararın şirket bakımından gerçekleşen kısmı için diplomatik koruma hakkının şirketin kayıtlı olduğu devlet olan Kanada'ya ait olduğuna karar vermiştir. Dava kısaca böyle özetlenebilir. (Aksar, a.g.e., s. 227.)

⁸ Dal, a.g.e., s. 16-17.

zarar veren devletten talep etmesi halidir. Öğretide bu kurumun birçok tanımı yapılmıştır fakat tanım üzerinde uzlaşma görülmemektedir. Konu ile ilgili UHK tarafından 2006 yılında ortaya konan taslak maddelere bakıldığında diplomatik koruma şu şekilde ifade edilmektedir: “diplomatik koruma bir devletin vatandaşlığında olan bir gerçek kişi veya tüzel kişiye diğer bir devletin bir uluslararası haksız fiille zarara sebebiyet vermesi halinde söz konusu devletin, sorumluluğu uygulaması maksadıyla diplomatik eylem veya diğer barışçıl çözüm araçlarıyla, zarar veren devletin sorumluluğunu talep etmesinden müteşekkildir”.⁹ Baktığımızda aslında tanımda diplomatik korumanın amacı ve hangi yollarla kullanılacağı açıklanmak istenmiştir.

Diplomatik koruma kurumunun en temel kaynağını uluslararası örf ve âdet hukuku kuralları oluşturmaktadır. Diplomatik korumanın devletlere tanınan bir hak olması, zarar giderimi yolunun ne şekilde kullanılacağı gibi hususlar üzerinde genel olarak uzlaşmış ve bu kurumun uygulanmasının gerekliliği yönünde görüşler ortaya konmuştur.¹⁰ UHK diplomatik korumaya ilişkin bu teamül kurallarının kodifikasyonu çalışmaları sonucunda 2006 yılında “Diplomatik Koruma Hakkında Taslak Maddeler” metnini ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında mahkeme kararları ve öğretide de diplomatik koruma kurumunun kaynakları arasında yer alırlar.

B. Ortaya Çıkışı ve Gerekçeleri

Uluslararası hukuk hiçbir devlete yabancıları ülkesine kabul etme gibi bir yükümlülük yüklememektedir. Bu devletin kendi iradesine bırakılmış bir durumdur. Fakat eğer bir devlet bir yabancıyı ülkesine kabul eder ve kötü muamelelerde bulunursa uluslararası sorumluluktan doğan yükümlülüklerini ihlal etmiş olup bu çerçevede sorumluluğu gündeme gelecektir.¹¹

Bir devletin yabancı bir devletçe zarara uğratılması durumunda meydana gelen zararlar aynı zamanda bu devlete verilmiş dolaylı zararlar olarak nitelendirilmektedirler.¹² Diplomatik koruma ile ilgili uygulamaların kökeni de 19. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır.¹³ Devletler o zamanlardan beri böyle bir soruna karşı çözüm arayışı içinde olmuşlardır.

⁹ Gökhan Albayrak, “Diplomatik Koruma Hakkında Taslak Maddeler”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 2019/2, 2019, s. 501. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/775156>, 14.10.2019)

¹⁰ Ali İbrahim Akkutay, *Diplomatik Koruma ve İnsan Hakları İlişkisi*, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 12. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Tez No: 228222, 14.10.2019)

¹¹ Aksar, a.g.e., s. 222.

¹² Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 14. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s. 425.

¹³ Dal, a.g.e., s. 12.

a. Devletlerin Egemenlik Yetkisi Açısından

Devletler birbirleriyle olan ilişkilerde gerek uyumsuzlukları çözme konusunda gerek anlaşmalara varma konusunda diplomatik yolları tercih etmektedirler. Birbirlerine eşit ve egemen olduklarından dolayı da bu diplomatik yolları kullanıp kullanmamak konusunda da tam bir serbesti içindedirler. Bu noktada diplomatik koruma yolunun kullanılması da diplomatik yolları kullanma serbestisinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴

Devletin ülkesi o devletin egemenlik yetkilerini dilediği şekilde kullanma imkânı sağlayan ve varlığını temsil eden en önemli unsurdur. Bu alanlar devletlerin münhasıran yetkili oldukları alanlardır. Başka bir devletin ülkesinde bulunan devlet yurttaşı da bulunduğu devletin egemenlik tasarruflarına tabidir ve bunlara uymak zorundadır. Bununla birlikte bulunulan devletin egemenlik yetkisini kullanmakta özgür olması başka bir devletin yurttaşını diplomatik korumaya almasını engellemez. Sonuç olarak diplomatik koruma kurumunun işletilmesi de devletin yurttaşı üzerindeki egemenliğinin bir göstergesidir.

Diplomatik koruma kurumunun ortaya çıkışı esasen devletlerin kendi gözetimleri altında değilken vatandaşlarını koruma ve gözetme düşüncesine dayanır. Dolayısıyla bu hak bir uluslararası hukuk kişisi olmayan bireylerin kendilerine değil, egemen ve eşit devletlere tanınmıştır. Mavrommatis davasında da USAD'nin ortaya koyduğu gibi, bireyler zararlarını kendileri gideremediklerinde devreye vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devlet girmektedir.¹⁵ Nitekim Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Maddelerde de devletlerin bu hakka sahip olduğu 2. maddede ortaya konmuştur.¹⁶ Bunun yanında Barcelona Traction davasında UAD bu hakkı kullanmada tek yetkilinin o devletin kendisi olduğunu ve bu hakkı kullanıp kullanmama konusunda tam bir serbesti içinde olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁷ Dolayısıyla diplomatik korumanın ortaya çıkışının bir sebebi de devletlerin pek tabii olarak vatandaşını koruma güdüsünden ileri gelmektedir.

Bu kurumu işletip işletmemek devletin tercihidir. Esasında diplomatik korumanın ileri sürülebilmesi hakkı devlete tanınmış olsa da doğrudan kişinin hak ve çıkarlarını koruma amacı taşımaz.¹⁸ Bunu kullanarak devletler kendi hak ve çıkarlarını korurlar ve zarar veren devletin hukuka uygun davranmasını sağlamaya çalışırlar.¹⁹

¹⁴ Lale Hesenoğlu, *Uluslararası Hukukta Diplomatik Koruma*, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2015, s. 5. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Tez No: 522042, 14.10.2019)

¹⁵ Dal, a.g.e., s. 5.

¹⁶ "Bir devlet, mevcut taslak maddelerle uyumlu olarak diplomatik korumayı işletme hakkına sahiptir." (https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf, 15.10.2019)

¹⁷ Pazarıcı, a.g.e., s. 429.

¹⁸ Akkutay, a.g.e., s. 3.

¹⁹ Akkutay, a.g.e., s. 6.

b. Asgari Standartların Uygulanması Açısından

Bir devlet bir yabancıyı ülkesine kabul etmek zorunda değildir. Fakat bunu yaptığı takdirde beraberinde birtakım yükümlülükleri yerine getirmesi gerekmektedir. Devletlerin vatandaşlarını diplomatik koruma yoluyla himaye etmeleri imkânları vardır ancak bu durumda aynı devlet kendi ülkesindeki yabancıların da zararlarını gidermekle yükümlü olmaları sonucuyla karşı karşıya kalacaktır.²⁰

Bir devlet bir yabancıyı ülkesine kabul ettiğinde ona yapacağı muamele konusundaki görüşler ikiye ayrılmış durumdadır.²¹ Buna göre bir devlet yabancıya ya vatandaşa yapılan muamelenin aynısını ya da vatandaşa yapılan muamelele ne olursa olsun uluslararası hukuka göre asgari kabul edilen bir muamelede bulunmalıdır.²² Vatandaşa yapılan muamelenin aynısının yabancıya da uygulanması ulusal standart olarak adlandırılır. İkincisi ise asgari (minimum) standartlar²³ olarak adlandırılır ki bunlar büyük ölçüde insan haklarına ilişkin ilkelere çıkarılabilir. Çünkü insan haklarının korunması ve diplomatik koruma birbirlerini dışlamazlar, aslında karşılıklı olarak birbirlerini destekleyen iki mekanizmadırlar.²⁴ Devletler bu asgari standartların kendi vatandaşları açısından yerine getirilmesini talep edebilirler. Buna uyulmadığı takdirde bir devlet vatandaşını koruma hakkını işletebilecektir.

Bir devletin vatandaşının bulunduğu devlete müdahalede bulunmama durumu ancak bu asgari standartların vatandaşı bakımından uygulanması halinde söz konusu olur. “Diplomatik koruma, devletin uluslararası standartlardan uzak muamele karşısında vatandaşı lehine kullandığı tamamlayıcı bir haktır”.²⁵

Bir devletin başka bir devlet tarafından vatandaşı adına kendi devletine müdahalede bulunmasına izin vermesi demek, kendi vatandaşlarına sağlamadığı derecede başka devletin vatandaşına hak vermesi anlamına gelir. Bunun yanında bir yabancı kendi ülkesindeki adalet sisteminden farklı bir yabancı ülkeye gitmeyi arzuluyorsa tüm bu farklılıkları göze aldığı var sayılır. Eğer objektif olarak uluslararası bir standart mevcutsa bu durumda yabancıların yurttaşlık devleti, bulunulan devletin standartlardan daha aşağı düşmesi durumunda kendi vatandaşı için daha fazla hak talebinde bulunabilecektir. Bu alanda uzman kişi-

²⁰ Akkutay, a.g.e., s. 15.

²¹ Aksar, a.g.e., s. 223.

²² Gündüz, a.g.e., s. 541.

²³ Aksar, a.g.e., s. 223.

²⁴ Mahmut Göçer, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Diplomatik Himaye Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, s. 522. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1499/16546.pdf>, 14.10.2019)

²⁵ Dal, a.g.e., s. 4.

lerce yazılan yazılarda kabul edildiği gibi “uluslararası adalet standardı” yoktur ve bir devletin yabancılarla ilgili tek yükümlülüğü onlara kendi vatandaşlarına sağladığı korumanın aynısını sağlamaktır.²⁶

Günümüzde, iki görüşün de savunucuları mevcut olmakla birlikte gelişmiş ülkeler ve devletlerin de büyük bir kısmı uluslararası asgari standart ölçütünün kabul etmektedirler. Devlet kendi uyguladığı sisteme bakmaksızın yabancılara kabul edilen uluslararası asgari standartlar çerçevesinde muamelede bulunmalıdır. Bu standartlar olayın özelliğine göre farklılık arz edebilecektir, önemli olan uluslararası bir kurala dayanarak uygulama yapılmasıdır. Böyle olmakla birlikte uluslararası minimum standartların ne olduğu hususu açıklığa kavuşturulamamıştır.²⁷

c. Uluslararası Sorumluluk ile Bağlantısı Açısından

Diplomatik koruma yolunun işletilebilmesi ancak uluslararası sorumluluk ortaya çıktığında mümkün olur.²⁸ Bu halde aralarında çok sıkı bir bağlantı vardır. Bunun sebebi bir yabancı zarara uğradığında bu zararlar uyrukluğa devlete verilmiş dolaylı zararlar olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin yurttaşlarının gördüğü zararlar nedeniyle manevi zarar gördüğü düşüncesi uluslararası mahkeme kararlarında en çok rastlanan gerekçedir.²⁹

Uluslararası sorumluluk genel anlamda hukuka aykırı fiillerle meydana gelen zararın tazmini noktasında karşımıza çıkar. Uluslararası hukuka aykırı bir fiilden bahsedildiğinde, genel olarak uyulması gereken uluslararası hukuk kurallarının yanında her devletin taraf olduğu iki ya da çok taraflı antlaşmalar sonucu üstlendiği yükümlülükler de dikkate alınmalıdır.³⁰ Uluslararası hukuka aykırılık temelde iki unsurdan oluşmaktadır. Sübjektif unsur bu fiillerin bir uluslararası hukuk kişisi tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Objektif unsur da uluslararası hukuktan doğan bir yükümlülüğün yerine getirilmemiş olmasıdır.³¹ Geniş anlamda incelendiğinde de kısaca uluslararası sorumluluğun şartları; devletler hukukuna aykırı bir fiilin varlığı, zarar, kusur ve illiyet bağı şeklindedir, denebilir.³² İşte diplomatik korumada da bu unsurların bulunması gerekir ki aksi halde

²⁶ Manuel R. Garcia-Mora, “The Calvo Clause in Latin American Constitutions and International Law”, *Marquette Law Review*, Vol. 33, 1950, s. 209-212. (<http://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3399&context=mulr>, 14.10.2019)

²⁷ Aksar, a.g.e., s. 223-224.

²⁸ Akkutay, a.g.e., s. 17.

²⁹ Pazarıcı, a.g.e., s. 415.

³⁰ Aksar, a.g.e., s. 202.

³¹ Akkutay, a.g.e., s. 28.

³² Enver Bozkurt/ M. Akif Kütükcü/ Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2009, s. 276.

bir sorumluluktan bahsedilmesi mümkün olmayacaktır. Zarar maddi veya manevi olabilir.³³ Ancak devletler hukukuna aykırı fiil aktif bir fiil olabileceği gibi üzerine düşen gerekli özeni göstermeme şeklinde ortaya çıkan ihmali fiiller olarak da karşımıza çıkabilir.³⁴ İhmali davranışların da sorumluluk doğuracağı taslak maddeler de açıkça ifade edilmese de UHK'nin 2006 (58. oturum)'daki taslak metinlerle ilgili yorumunda eylemlerin yanında ihmallerin de buna dahil olduğu açıkça ortaya konmuştur.³⁵

En son BM tarafından hazırlanan Devletlerin Sorumluluğu Sözleşme Tasarısı 2001 yılında kabul edilmiştir. Böyle bir sözleşme olmasa da hukuka aykırı bir fiil işleyen devletin bu zararı tazmin etmesi hukukun genel ilkelerinden çıkarılabilir.³⁶ Haksız bir zarar veren bunu gidermelidir.

Sorumluluğa yol açan zarar hukuka aykırı bir eylemden kaynaklanabileceği gibi hukuka uygun bir eylemden de kaynaklanabilir. 1930 Devletlerin Sorumluluğu Tasarısında sorumluluk kaynağı olarak antlaşmalar, teamül hukuku kuralları ve hukukun genel ilkeleri gösterilmiştir.³⁷ Sorumluluğun kaynağı antlaşmalarla getirilen yükümlülükler uymama, örf-adet kurallına uyulmaması veya bağlayıcı nitelikte bir yargı kararının yerine getirilmemesinden de kaynaklanabilir. Uluslararası hukukta sorumluluğun kaynağına göre bir ayırım yapılmamaktadır,³⁸ her türlü ihlal çeşidinde devletin sorumluluğu aynı şartlar altında doğacaktır.

Devletler hukukuna aykırı faaliyetlerin faili ve mağduru devletlerdir. Bir diplomat haksız yere tutuklandığında bu fiil onun şahsında acıya neden olsa da hukuka aykırılığın konusu ilgili devlettir. Yabancı ülkede ev sahibi devlet tarafından verilen zararlar açısından da söz konusu zararı talep etmeye ilgilinin vatandaşlık devleti yetkilidir.³⁹

2001 Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Tasarıda bir devletin sorumluluğundan söz edilebilmesi için öncelikle devletler hukuku yükümlülüğünün hukuka aykırı şekilde yerine getirilmemesini (ihlal) esas almaktadır. Hukuka aykırılık nasıl belirlenecektir? Bu, devletlerin sorumluluğu tasarısına göre “ancak

³³ İlyas Doğan, *Devletler Hukuku: Genel İlkeler-Soykırımdan Sorumluluk*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2008, s. 310.

³⁴ Bozkurt/ Kütükçü/ Poyraz, a.g.e., s. 277.

³⁵ Akkutay, a.g.e., s. 29.

³⁶ Doğan, a.g.e., s. 311.

³⁷ Doğan, a.g.e., s. 311.

³⁸ Aksar, a.g.e., s. 203-204.

³⁹ Doğan, a.g.e., s. 312.

uluslararası hukuk” tarafından belirlenebilir. 1980 Devletlerin Sorumluluğu Tasarısının 3. maddesi sorumluluğun yapma veya yapmama (kaçınma) şeklindeki fiillerden kaynaklanacağını ifade eder. Ayrıca 1930 da Lahey’de hazırlanan tasarıya göre bir yabancıya veya malına ev sahibi devletin zarar vermesi halini de açık bir hukuka aykırılık olarak düzenlemiştir.⁴⁰

Devletin sadece kasti davranışları değil ihmali davranışları da zarara yol açmışsa burada da hukuka aykırı fiil söz konusu olabilir. Hatta bazen bir devletin çıkarması gereken bir yasayı çıkarmaması veya bunda ihmalkâr davranması da sorumluluğuna yol açabilir.⁴¹ Ancak ihlal ile doğan zarar arasında illiyet bağı bulunmadır.⁴²

Kural olarak devletin ihlale kusuruyla sebebiyet vermesi gerekir. Geleneksel görüş ve uygulama bu yöndedir.⁴³ Devletlerin sorumluluğuna ilişkin tasarının 1. maddesinde bir devletin sorumlu tutulabilmesi için uluslararası hukuka aykırı bir fiilin varlığı aranır. Bunun aranması da kusurlu sorumluluğu kabul edildiğini gösterir.⁴⁴ Ancak USAD Casablanca kararında kusursuzluk halinde de devletin sorumluluğunun doğacağına dikkat çeker. Zamanla sorumluluğa yol açacak bazı kusursuz fiiller de kabul edilmeye başlanmıştır. Zira meydana gelen bir zararın sırf kusur olmadığı için giderilememesi sorunuyla karşılaşılabilir.⁴⁵ Halihazırda tartışmasız olarak kusursuz sorumluluk bazı tehlikeli faaliyetler için kabul edilmektedir.⁴⁶ Faaliyetin tehlikesi arttıkça aranacak kusur derecesi de gitgide azalacaktır. 1961 Devletlerin Sorumluluğu Tasarısına göre aksine mağdurun kusuru görece daha fazlaysa zarar veren devletin kusurunun mağdurun sorumluluğu oranında azalacağı kabul edilmektedir.⁴⁷

Zarar, maddi ve manevi olabilir, bir devletin onurunu zedeleme şeklinde gerçekleşebilir.⁴⁸ Ancak her zarar uluslararası sorumluluğun doğması için yeterli değildir. Başta bu zararın uluslararası hukukça korunan bir hakka ilişkin olması gerekir, menfaatlerin zarar görmesi sorumluluk gerektiren bir zarar değildir.⁴⁹ Zararın varlığı açısından belirtilmelidir ki bazı yazarlar mutlak su-

⁴⁰ Doğan, a.g.e., s. 314.

⁴¹ Pazarıcı, a.g.e., s. 411; Doğan, a.g.e., s. 314.

⁴² Doğan, a.g.e., s. 314.

⁴³ Pazarıcı, a.g.e., s. 411.

⁴⁴ Pazarıcı, a.g.e., s. 410.

⁴⁵ Akkutay, a.g.e., s. 32.

⁴⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 412.

⁴⁷ Doğan, a.g.e., s. 315-316.

⁴⁸ Doğan a.g.e., s. 316.

⁴⁹ Pazarıcı, a.g.e., s. 413.

rette bir zararın ortaya çıkmasının aranmayacağı, bunun yerine bir uluslararası hukuk yükümlüğünün ihlalini sorumluluğun doğması açısından yeterli kabul etmiştir.⁵⁰

Uluslararası sorumluluğa neden olan zararlar başta devletlerin gördüğü doğrudan zararlardan oluşur.⁵¹ Ancak inceleme konumuz olan diplomatik koruma açısından değerlendirildiğinde bu yolla verilen zararların devletlerin vatandaşları dolayısıyla uğradığı manevi zararlar olarak nitelendiğini görürüz. Kişinin zarar görmesi devlet zararı görmesi anlamına gelir.⁵² Burada doğrudan bir zarar olmasa da birey yabancı olduğu devlette hukuka aykırı bir fiil veya eylemden dolayı zarar gördüğünde bu zararı kendi imkanlarıyla gideremediğinde vatandaşı olduğu devlet devreye girecektir. Aslında diplomatik korumanın icra edilmesinin temelinde yer alan zararın bireysel bir zarar olduğuna şüphe yoktur. Ancak bazı davalarda devletler hem kendilerinin hem de vatandaşlarının zarara uğradığını ileri sürerek iki yönlü talepte bulunmaktadırlar.⁵³ Akılda tutulmalıdır ki bu durum “mixed claim” şeklinde ifade edilen halin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Mixed claim UHK de daha önce La Grand ve Avena⁵⁴ davalarında meydana geldiği gibi hem dolaylı hem doğrudan zarara dayanan bir iddiadır. İddia bu şekilde aynı zamanda doğrudan zararı içerse de diplomatik korumanın icra edilme koşulları yalnızca iddianın dolaylı zararı içeren kısmı için uygulanabilir olacaktır.⁵⁵ Çünkü doğrudan zararlar diplomatik korumaya başvurulmadan devletler tarafından direkt olarak ileri sürülebilirler.

İllyet bağı, esasında meydana gelen zararın zarara yol açan devlet tarafından gerçekleştirildiğinin belirlenebilir olmasıdır. Sorumluluğu doğuran fiil ile devlet arasında bir ilişki kurulabilmesini ifade eder.⁵⁶ İllyet bağının kurulması zarar veren devletin kusurlu davranışları sonucu kurulabileceği gibi, kusursuz sorumluluğu söz konusu olduğunda da kurulabilir.⁵⁷ Hangi kişilerin fiillerinin devleti fiili sayılacağı 1961 Devletlerin Sorumluluğu Tasarısı 15. maddede açıklanır, buna göre; devletin bir organı, yetkili temsilcisi, memuru, çalışanı tarafından gerçekleştirilen haksız fiil veya ihmaller zarara yol açmışsa söz konusu

⁵⁰ Aksar, a.g.e., s. 214.

⁵¹ Pazarıcı, a.g.e., s. 415.

⁵² Dal, a.g.e., s. 10.

⁵³ Aksar, a.g.e., s. 229.

⁵⁴ Bu dava Meksika ile ABD arasında geçmektedir. Meksika hem kendisinin uluslararası hukuktan kaynaklanan ihlalden zarar gördüğünü hem de kendi vatandaşlarının zarar gördüğünü iddia etmiştir. (Aksar, a.g.e., s. 229.)

⁵⁵ Vermeer-Künzli (II), a.g.m., s. 39.

⁵⁶ Aksar, a.g.e., s. 205.

⁵⁷ Akkutay, a.g.e., s. 30.

zararalar bu kişilerin devletlerince gerçekleştirilmiş sayılacaktır.⁵⁸ Böylece bir devlet yasama, yürütme ve yargı yetkileri çerçevesinde sorumlu tutulabilir.⁵⁹ Buradan da anlaşılacağı gibi mağduriyete sebep olan fiilleri gerçekleştiren gerçek ve tüzel kişiler devletlerinin de sorumluluğuna sebep olmaktadır.⁶⁰ Bunun yanında bir devlet “egemenliğini kullanıyor gibi görünen” organlarının da eylemlerinden sorumludur. İlaveten, işgalci devletin güdümünde faaliyet gösteren devletin fiillerinden de işgalci devlet sorumludur. Ancak kontrol altındaki devletin faaliyetleri işgalci devletçe benimseniyor olmalıdır.⁶¹

Devletler yetkili kişileri eliyle verilen zararlardan sorumlu olacaktır. Devlet adına hareket eden kişiler başka bir devlette gerçekleştirdikleri fiillerinden dolayı da devletlerin sorumluluğu bulunmaktadır. Bu kişilerin üst düzey olmaları gerekmez, örneğin bir polisin bir yabancıya işkence kapsamına giren fiillerde bulunması yeterli olacaktır.⁶² Fakat özel hukuk kişileri açısından sırf bu kişilerin fiilleri dolayısıyla devletleri sorumlu tutma yoluna başvurulamaz.⁶³ Ancak eğer bir özel hukuk kişisi devletin hizmeti altındaysa ve onun talimatlarıyla hareket ediyorsa bu özel hukuk kişisinin faaliyeti de devlete atfedilebilecektir.⁶⁴

Belli şartların gerçekleşmesi halinde devletlerin özel hukuk kişilerinin özel hukuk faaliyetleri nedeniyle de uluslararası sorumluluğunun doğabileceği, mağdur özel hukuk kişisinin, tabiiyeti altında olduğu devletin diplomatik korumasından yararlanabileceği sonucuna varılmıştır.⁶⁵ Ticari faaliyette bulunan özel hukuk kişilerinin faaliyetlerinden dolayı kural olarak devletin uluslararası sorumluluğunu ileri sürmek mümkün değildir. Bu genel bir kuraldır.⁶⁶ Fakat siber faaliyette bulunmak amacıyla kurulan özel devlet teşebbüslerinin faaliyetlerinin, devletin talimatları altında ya da devletin etkili kontrolü altında gerçekleştirilmesi şartıyla, devlete atfedilebilmesi mümkündür.⁶⁷ Buradan hareketle denebilir ki düzenleme, denetleme ve iş birliği yükümlülüklerini ihlal eden devletlerin, sı-

⁵⁸ Doğan, a.g.e., s. 317.

⁵⁹ Pazarıcı, a.g.e., s. 415.

⁶⁰ Hesanova, a.g.e., s. 6.

⁶¹ Doğan, a.g.e., s. 319.

⁶² Aksar, a.g.e., s. 206.

⁶³ Pazarıcı, a.g.e., s. 419.

⁶⁴ Doğan, a.g.e., s. 317.

⁶⁵ Merve Erdem, “Özel Hukuk Kişilerinin Faaliyetlerinden Dolayı Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu: Bir Hukuk Jimnastiği”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Ankara, 2019, s. 310. (<http://tbddergisi.barobirlik.org.tr/m2019-143-1865>, 14.10.2019)

⁶⁶ Devletlerin Sorumluluğu Tasarısı (2001), s. 18. (https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf erişim tarihi: 15.10.2019); Doğan, a.g.e., s. 318.

⁶⁷ Erdem, a.g.m., s. 319.

nırlı da olsa özel hukuk kişilerinin faaliyetlerinden sorumlu tutulabilmesi ihtimali mümkün olabilir.⁶⁸

Devletin askeri olarak gereklilik arz eden uygulamaları açısından sorumlu tutulması kabul edilmez. Fakat bu gereklerin dışında kalan ve salt yakıp yıkmaya denebileceğimiz eylemlerden dolayı sorumluluğun ortaya çıkacağı kabul edilmektedir. Ayaklanma, iç savaş ve savaş halinde devletlerin sorumluluğu için de uluslararası yükümlülüklerin devletçe veya onun adına hareket edenlerce ihlal edilmiş olması gerekir.⁶⁹ Federe devletler, vekalet altındaki devletler, koruma altındaki devletler, vesayet altındaki bakımından da federal devlet, vekil devlet ve koruyucu devlet ve vasi devletin bir hukuka aykırılık konusunda sorumluluğunun canlanacağını ifade etmek gerekir. Bunun sebebi sayılan statüdeki ülkelerin dışa karşı ilişkilerinin himayesi altında oldukları devlet tarafından yürütülmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hallerden ayrı olarak “bir başka devlet üzerinde etkin kontrol sağlama” durumu vardır ki burada da bu kontrolü sağlayan devlet kontrol ettiği ülkedeki ihlallerden uluslararası sorumlu kabul edilir. Bu duruma en yakın örnek KKTC devletidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) KKTC devletini Türkiye’nin yetki alanı içerisinde kabul ederek meydana gelen ihlallerden Türkiye’nin sorumlu tutulacağına karar vermiştir.⁷⁰ Son olarak Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Tasarının 11. maddesi uyarınca, her ne kadar bir faaliyet, faaliyeti gerçekleştiren süjenin görevi ve yetkileri sebebiyle devlete atfedilemeye bile, devletin ilgili faaliyeti kendi iradesiyle kabul etmesi ve benimsemesi halinde, faaliyetin devlet faaliyeti haline gelmesi mümkün olacaktır.⁷¹

Uluslararası örgütler gerek organları gerekse onlar adına işlemlerde bulunan kişilerin fiillerinden sorumlulukları kabul edilmektedir.⁷² Konumuz açısından ele alındığında, bir uluslararası örgüt başka bir uluslararası örgüt tarafından haksızlığa uğratılan mensubunu diplomatik koruma çerçevesinde koruyabilecek midir? Bu soruya evet cevabının verilmesi bu kurumun Diplomatik Koruma Hakkında Taslak Maddeler (Taslak Metin) tarafından yalnızca vatandaşı olunan devlete tanınan bir hak olarak ifade edilmesini görmezden gelmek olacaktır.

ç. İnsan Hakları Hukuku Açısından

Modern uluslararası hukuk anlayışı yabancı ya da vatandaş fark etmeksizin her bireyin eşit ve insan oluşundan kaynaklı birtakım doğal ve vazgeçilmez

⁶⁸ Erdem, a.g.m., s. 328.

⁶⁹ Doğan, a.g.e., s. 317- 318.

⁷⁰ Akkutay, a.g.e., s. 25.

⁷¹ Erdem, a.g.m., s. 314.

⁷² Pazarcı, a.g.e., s. 421.

haklara sahip olduğunu ortaya koyar. Bundan hareketle denebilir ki biri dolaylı biri doğrudan olmak üzere hem insan hakları kurumunun hem de diplomatik korumanın koruduğu özne bireylerdir. Fakat uluslararası sorumluluk kurumu genelinde diplomatik korumayla insan haklarının uluslararası düzeyde korunması mekanizmalarını birbirinden ayırmak gerekir.⁷³ Özelde diplomatik koruma açısından insan haklarının korunması ile farkları incelendiğinde başta korunan kişilerin kapsamı açısından diplomatik koruma kurumu yalnızca yabancı kişilere koruma sağladığı için insan haklarının korunması açısından daha dar bir kapsama sahiptir. Bunun yanında kişiler insan hakları ihlallerinde kendi kendilerine gerek ulusal gerek uluslararası çözüm mercilerine başvurarak zararlarını giderebilmektedirler. Fakat diplomatik korumanın bireylerin bizzat kendisi tarafından işletilmesinin mümkün olmadığı hususu diplomatik korumaya ilişkin taslak maddelerde bu hakkın devletler tarafından kullanılabilmesi hususunun düzenlenmesiyle örtülü ortaya konmuştur.

Başta yalnız devletlere ait bir hak olarak görülse de insan hakları alanındaki gelişmelerle birlikte bu konu tartışılmaya başlanmıştır. Diplomatik korumadan yararlanılmasının devletin bir yükümlülüğü ve bireyin bir hakkı olduğu yönünde görüşler ortaya çıkmıştır.⁷⁴

2. DİPLOMATİK KORUMA HAKKINA SAHİP OLAN ULUSLARARASI HUKUK KİŞİLERİ

A. Devletler

Bir vatandaş yabancı olduğu bir ülkede hukuka aykırı bir eylemle karşı karşıya kaldığında vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devlet tarafından diplomatik koruma hakkının kullanılması gerekir. Bu noktadan sonra açılacak davalarda ve talep edilen haklar bakımından uluslararası düzeyde devletin kendisi taraf olacaktır.⁷⁵ Yabancı ülkede ev sahibi devlet tarafından verilen zararlar açısından söz konusu zararı talep etmeye gerçek veya tüzel kişinin vatandaşı olduğu devletin yetkili olduğu USAD tarafından Chorzow kararında ortaya konmuştur.⁷⁶ Uluslararası mahkeme kararlarında (örneğin Barcelona Traction) da tartışmasız olarak devletin bu hakka sahip olduğu ve bu hakkı kullanıp kullanmama konusunda serbest olduğu kabul edilmektedir.⁷⁷ Bunun yanında Mavrommatis dava-

⁷³ Pazarıcı, a.g.e., s. 409.

⁷⁴ Dal, a.g.e., s. 6.

⁷⁵ Aksar, a.g.e., s. 224-225.

⁷⁶ Doğan, a.g.e., s. 312-313.

⁷⁷ Pazarıcı, a.g.e., s. 429.

sında⁷⁸ da devletin zarar gören vatandaşını korumaya yetkili olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹

Zararın ne ölçüde talep edileceği hangi şartlar altında istenebileceği ve bunu takdir etme hususunda tek yetkili yine devletin kendisidir. Bu husus Barcelona Traction davasında da ortaya konmuştur.⁸⁰ Bu bakımdan hakkın ileri sürülmesi devletin tekelindedir. “Devlet, diplomatik korumanın temin edilmesinin gerekliliğini, kapsamını ve aynı zamanda feshi ile bağlı sorunları da çözen tek merci olmalıdır.”⁸¹

Bir devletin kişileri diplomatik koruma altına alması bazen kendisine yurttaşlık bağı ile bağlı olmayan kişilere kadar uzanabilmektedir. Velayet, vesayet ve koruma altındaki devletler bakımından ortak olarak söylenebilir ki vekil, vasi ya da koruyucu devletler bu kişiler bakımından diplomatik koruma kurumunu işletme olanağına sahiptirler. Vatansızlar bakımından ise bazı görüşler bunlara verilen zararın herhangi bir devlete verilmiş bir zarar olarak görülemeyeceğinden dolayı uluslararası sorumluluk doğurmayacağını ortaya koyar.⁸² Bunlar hakkında diplomatik korumanın nasıl icra edileceğine aşağıda yer verilecektir.

B. Uluslararası Örgütler

Öğretide fonksiyonel koruma olarak yer bulan görüşe göre uluslararası örgütlerin de görevlisinin haklarını koruyabileceği ifade edilmektedir.⁸³ Fonksiyonel koruma, diplomatik korumadan farklı olarak uluslararası örgüt personelinin yalnızca görevi sırasında uğradığı zararlar için söz konusu olur.⁸⁴ Ancak bu zararın hangi uluslararası hukuk kişisince verildiğinde koruma kapsamına gireceği konusunda bir açıklık yoktur. Zarar devlet tarafından verildiğinde koruma gerçekleştirilecektir fakat bir uluslararası örgüt tarafından yine bir uluslararası

⁷⁸ “Tartışma, başlangıçta bir özel hukuk kişisi ile devlet arasındayken devamında Yunan hükümeti davayı aldı. Daha sonra tartışma yeni bir evreye girdi, iki devlet arasındaki bir tartışma haline geldi ve uluslararası hukuk alanına girdi... Kendi vatandaşına ilişkin bir davayı alarak ve onun adına diplomatik korumayı işleterek, bir devlet aslında uluslararası hukuka uygun olarak kendi hakkını öne sürmektedir... Bir devlet kendi vatandaşı adına uluslararası alanda bir davayı aldığında uluslararası alanda artık devlet tek davacı olarak görülür.”- Jan Hostei, “A Systematic Inquiry Into The Principles of International Law Dealing With Diplomatic Protection”, *Tulane Law Review*, Vol. 19, 1944, s. 83. (<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/tulr19&div=13&id=&page=,14.10.2019>)

⁷⁹ Akkutay, a.g.e., s. 14.

⁸⁰ Dal, a.g.e., s. 5.

⁸¹ Hesnova, a.g.e., s. 9.

⁸² Pazarcı, a.g.e., s. 425-426.

⁸³ Pazarcı, a.g.e., s. 426.

⁸⁴ Akkutay, a.g.e., s. 107.

örgüt görevlisine zarar verildiğinde fonksiyonel koruma işletilebilecek midir, bu ayrıca incelenmesi gereken bir konudur.

Uluslararası örgütün görevlisini koruma altına alması görevlinin uyrukluluğunda bulunduğu devletin koruma hakkını bertaraf etmediği kabul edilmektedir.⁸⁵

C. Bireyler

Bireyler henüz uluslararası hukuk sujesi haline gelememişlerdir. Devlete karşı hakları vardır ancak henüz devletten bağımsız nitelik kazanamamıştır. Klasik uluslararası hukuk da konusu devlet olan ve bireylere haklar sağlamaktan çekinen bir hukuk dalıdır.⁸⁶ Bireyin doğrudan kendisinin başvurabileceği evrensel bir uluslararası hukuk yolu veya çaresi de henüz bu alanda mevcut değildir.⁸⁷ “Bireye yetki verilmediği sürece devlete karşı iddia ileri sürülemez.”⁸⁸ Bu sonuç Barcelona Traction davasında mahkemenin Belçikalı hissedarların ihlal konusunda öne sürdüğü iddiaları kabul etmemesinden çıkarılmaktadır. Uluslararası hukuk geliştikçe kişiye pek çok hak da tanınmakta fakat bunları öne sürebileceği yollar oluşturulmamaktadır.

Uluslararası hukuk kapsamında olmadıkları bir alanda bireylerin korunması diplomatik koruma aracılığıyla mümkün hale gelmiştir.⁸⁹ UAD de ilk kez La Grand davasında diplomatik koruma çerçevesinde bireysel hakların korunması konusuna atıf yapmıştır.⁹⁰ Hal böyle olsa da diplomatik korumaya ilişkin taslak maddelerde diplomatik korumayı icra etme hakkının devletlere tanındığı görülmektedir. Ancak başka kimlerin bu hakka sahip olduğu ya da kimlerin bu hakkı kullanamayacağı açık değildir. Bu noktada bu hakkın devlete mi yoksa bireye mi ait olduğu açık değildir. Taslak yalnızca bu hakkın devletlerce kullanılabilceğini öngörmektedir.

D. Haktan Vazgeçilmesi: Calvo Kaydı

Devletlerin diplomatik koruma hakkına sahip olduğunun tartışmasız olarak kabul edildiği ifade edildi. Peki bu haktan özel kişilerle devletler arasında yapılan antlaşmalarla vazgeçilmesi mümkün müdür?

⁸⁵ Pazarcı, a.g.e., s. 426.

⁸⁶ Akkutay, a.g.e., s. 14.

⁸⁷ Akkutay, a.g.e., s. 1.

⁸⁸ Hesnova, a.g.e., s. 31.

⁸⁹ Vermeer-Künzli (II), a.g.m., s. 38.

⁹⁰ Hesnova, a.g.e., s. 32.

Calvo kaydı adını aldığı görüş olan Calvo doktrinine dayanır. Bu doktrin genel anlamda birkaç maddeye dayanır. Buna göre; eşitlik, egemenlik ve bağımsızlık devletlerin en büyük hakkıdır ve bu eşit, egemen ve bağımsız devletler diğer devletlerin müdahale etmemesini bekleme hakkına sahiptir ve son olarak yabancılar sözleşmelerden, iç savaşlardan, ayaklanmalardan ve mafya şiddetlerinden kaynaklanan iddiaların soruşturulmasında diplomatik korumanın işletilmesinin istemeden ikamet ettikleri devletlerin iç hukuk kurallarına uymak zorundadırlar.⁹¹

Calvo kaydı yabancı ile devlet arasında yapılan anlaşmayla yabancının, tüm uyumsuzlukları iç hukuk çerçevesinde çözme ve diplomatik korumaya başvurmamasına ilişkin önceden bu durumu kabul ettiği kayıttır.⁹² Buna göre bu durum kişi bakımından diplomatik korumadan feragat anlamına gelmektedir.⁹³ Bunun geçerliliğini kabul eden yazarlar ve ülkeler olduğu gibi, “kişinin sahip olmadığı bir haktan vazgeçmesinin mümkün olmadığı” görüşleri de mevcuttur.⁹⁴ Bu kayıt ağırlıklı olarak Latin Amerika ülkeleri tarafından kabul görmektedir. Calvo kaydı bir bakıma iç hukuk yollarının tüketilmesi zorunluluğunu dayatan bir hale gelmiştir. Bu yüzden Latin Amerika ülkeleri bu doktrine dayamakta ve baştan itibaren uluslararası makamlara başvurunun önünü kapatmış olmaktadır.

Diplomatik koruma Latin Amerika ülkelerindeki iç savaşlar ve karışıklıklardan dolayı zarar gören Avrupa ve ABD vatandaşlarının bu karışıklıklar dolayısıyla gördüğü zararların kendi vatandaşlık devletlerince giderilmesi amacıyla başvurdukları bir yoldur.⁹⁵ Ancak kurumun ortaya çıkış döneminde devletlerin birbirlerine bu kurumu kullanarak baskı yapmaları kuruma olan inancı sarsmıştır. Latin Amerika ülkeleri de bu kurumun güçlü devletleri koruma aracı olduğunu öne sürmüşlerdir.⁹⁶ Özellikle bu ülkeler bahsi geçen sebeplerle diplomatik korumanın kapsamının daraltılması gerektiği düşüncesine sahip olmuşlardır. İşte Calvo kaydının çıkış noktası ve özellikle Latin Amerika devletlerinde kabul görmesinin bir nedeni buradan çıkarılabilmektedir.

Calvo doktrini temelde iki ana düşünceye dayanır. Devletler egemen eşittirler ve birbirlerine müdahale etmemelidirler. Buna karşılık bir devlet bir yaban-

⁹¹ Calvo Carlos, *Le Droit International Theorique et Pratique*, 5th edition, Paris, 1896, Vol, sec. 256, pp. 231-232.'den aktaran Garcia-Mora, a.g.m., s. 206.

⁹² Aksar, a.g.e., s. 231.

⁹³ Akkutay, a.g.e., s. 92.

⁹⁴ Pazarıcı, a.g.e., s. 430.; Aksar, a.g.e., s. 231.

⁹⁵ Akkutay, a.g.e., s. 91-92.

⁹⁶ Dal, a.g.e., s. 13

ciya vatandaşlarıyla aynı hakları tanınmalıdır.⁹⁷ Özünde böyle anlaşılması gereken doktrin daha sonra kullanıldığı antlaşmalarda diplomatik korumadan vazgeçilmesi sonucunu doğuracak bir şekilde bürünmüştür.

Calvo kaydı genellikle yatırımcılarla devletler arasında imzalanan ve anlaşmazlık söz konusu olduğunda yatırımcı özel hukuk kişilerinin uyrukluk devletlerinden diplomatik koruma talep etmeyeceklerine dair imzalanan sözleşmedir. Calvo kaydının Taslak Metne konması UHK'de tartışılmış fakat bu öneri kabul edilmemiştir.⁹⁸ Taslak metnin 17. maddesinde bazı uluslararası özel hukuk kurallarının uygulandığı hallerde diplomatik korumanın uygulanmayacağı ifade edilmiştir. Örnek olarak da yatırım antlaşmalarını vermiştir. Bu tür antlaşmalara ilişkin uyuşmazlıklar diplomatik korumaya başvurmaya gerek kalmaksızın uluslararası hukukta öngörülen diğer çarelere başvurarak devletlerin kendi aralarında da çözebileceği uyuşmazlıklardır. Bu hallerde diplomatik korumaya başvurulmayacağı hükmünün konması Calvo kaydını da kullanmaya gerek olmadığı anlamına gelecektir.

Calvo kaydının geçerliliği noktasında North American Dredging Company davası önemlidir. Bu davada kişi kendi iradesiyle diplomatik korumanın sağladığı faydalardan vazgeçmiş olsa da bu sadece kendi açısından sonuç doğurur. Vatandaşlık devletinin de diplomatik korumadan vazgeçtiği anlamına gelmez. Bu kayıt aynı zamanda devlet için de geçerli olmaz. Bununla birlikte ihkakı haktan imtina halinde de diplomatik koruma işletilebilecektir.⁹⁹

Calvo kaydı, yukarıda bahsi geçen davada Latin Amerika ülkelerince sözleşmedeki ihlallerden ötürü uluslararası sorumluluktan kaçmayı amaç edinmemektedir. Calvo kaydının asıl amacı diplomatik korumanın büyük devletlerce güçsüz devletlere karşı kullanılan bir baskı aracı olmasını önlemektir. Davayı inceleyen komisyon Calvo kaydını geçerliliğini ne açıkça kabul etmiş ne de reddetmiştir.¹⁰⁰

3. DİPLOMATİK KORUMA KURUMUNUN İŞLETİLME ŞARTLARI

Diplomatik koruma kurumunun kullanılabilmesi için gerekli şartların gerçekleşmesi her zaman bir devletin otomatik olarak yurttaşını koruma altına alması gerektiği sonucunu doğurmamaktadır.¹⁰¹ Devletler bir kimseye vatandaşlık

⁹⁷ Akkutay, a.g.e., s. 92.

⁹⁸ Dal, a.g.e., s. 15.

⁹⁹ Akkutay, a.g.e., s. 94.

¹⁰⁰ Garcia-Mora, a.g.m., s. 217-218.

¹⁰¹ Pazarıcı, a.g.e., s. 426.

tesis edilmesi konusunda tam yetkiye sahip olsalar da bu vatandaşlık tesisine dayanarak kişinin uluslararası hukuk çerçevesinde birtakım haklara sahip olduğunun iddia edilebilmesi için bu yeterli değildir.¹⁰² Bu hakkı kullanabilmenin koşulları ise temelde iki tanedir. Bunlar; zarara uğrayan kişinin korumayı sağlayacak devletin yurttaşı olması ve ikamet edilen devlette iç hukuk yollarının tüketilmiş olmasıdır.

A. Yurttaşlık Bağı

Diplomatik korumaya dayanarak bir devletin uluslararası düzeyde hak talebinde bulunması için zarar göre kişi ile devlet arasında yurttaşlık bağı olması gerekir, bu sine qua non (olmazsa olmaz) bir unsurdur.¹⁰³ Kural olarak bir devlet ancak kendi vatandaşlığındaki bir kişi açısından diplomatik koruma yolunu işletebilmektedir. Bu durum Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Maddeler¹⁰⁴ (Taslak Metin olarak anılacaktır.) de ifade edilmiştir. Buna göre: “Diplomatik koruma icra etmeye yetkili olan devlet vatandaşlık devletidir.”¹⁰⁵ Devlet anlaşma ile bu hakkından vazgeçmediği ve uyrukluk bağının da gerçek bir uyrukluk bağı olması halinde hem gerçek hem tüzel kişiler ilgili devlet tarafından korunabilir.¹⁰⁶ Bu doğal bir sonuçtur. Taslak Metin’de Vatandaşlık meselesinin işlendiği maddenin (3. m) devamında ise bu kuralın bazı istisnalarının olduğu öngörülmüştür. Buna göre bazı hallerde vatandaşı olmayan kişiler bakımından da bir devlet şartları varsa diplomatik koruma icra edebilecektir.

Diplomatik korumada genel kural bir devlet ancak vatandaşları adına hareket edebilmesidir. Panevezys-Saldutiskis davasında¹⁰⁷ USAD iddianın öne sürülmesinin diplomatik korumanın fonksiyonlarından biri olduğunu ve aksine anlaşma olmadıkça bir devletin yalnızca güçlü yurttaşlık bağına dayanarak diplomatik koruma icra etmeye yetkili olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰⁸ Şimdi kimlerin bu korumadan yararlanabileceği incelenecektir.

¹⁰² Berk Demirkol, “Uluslararası Hukukta Dikkate Alınan Vatandaşlık: Gerçek Kişilerde “Etkin Vatandaşlık” Sorunsalı”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015/2, s. 163. (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2786576, 14.10.2019)

¹⁰³ Aksar, a.g.e., s. 225.

¹⁰⁴ Taslak Metin için bkz. (https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf, 15.10.2019)

¹⁰⁵ Albayrak, a.g.m., s. 502.

¹⁰⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 427.

¹⁰⁷ Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 543

¹⁰⁸ Hostei, a.g.m., s. 92.

a. Gerçek Kişiler

aa. Genel Olarak

Gerçek kişiler açısından vatandaşlık; devletin hukukuna uygun olarak doğumla, soyla, sonradan kazanma ile, devletin halefiyetiyle ya da diğer uluslararası hukuka uygun yollarla kazanılır.¹⁰⁹ Görüldüğü gibi vatandaşlığın kazanımını konusunda belli bir sınırlama getirilmemiştir. Şartlar uygun olduğu takdirde vatandaşlık bağının varlığı kabul edilir. Bir devlet diğerine karşı dava açtığı da vatandaşlığın yukarıda zikredilen şartlara göre kazanılıp kazanılmadığı kontrol edildikten sonra uluslararası hukuk kuralları uygulanmaktadır.¹¹⁰ Taslak metnin beşinci maddesi vatandaşlık devletin ne zaman diplomatik koruma icra edip ne zaman edemeyeceği ile ilgili hükümler de ortaya koymuştur.

bb. Etkin Vatandaşlık Bağı

Vatandaşlık bağıyla ilgili mahkeme kararlarında, özellikle Nottebohm davasında UAD vatandaşlığın etkin bir bağ olması gerektiğini vurgulamıştır.¹¹¹ Uluslararası Adalet Divanı, Nottebohm kararında, “etkin vatandaşlık” doktrinini birden çok vatandaşlığı bulunan kişinin hangi vatandaşlığının dikkate alınması gerektiği açısından değil, bir kişinin sahip olduğu vatandaşlığın uluslararası hukuk düzleminde başka devletlere karşı ileri sürülebilecek nitelikte olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulamıştır.¹¹² Etkin olma durumuyla ilgili taslak metinde net bir ifade yer almasa da mahkeme böyle bir sonuca varmıştır. Ancak bu sonuç tek vatandaşlığa sahip kişiler için geçerli değildir, bu kişiler için vatandaşlığın etkin olup olmadığı değerlendirilmesi yapılmaz.¹¹³ “Her ne kadar devletler kendi vatandaşlığının hangi şartlar altında verileceği yetkisini haiz olsa da böyle bir vatandaşlık tesisi devletin bu vatandaşlığa dayanarak uluslararası hukuk düzleminde çeşitli hakları olduğunun iddiası için yeterli değildir”. Bundan hareketle UAD’nin Nottebohm kararında varmış olduğu sonuca göre edinilen vatandaşlığın uluslararası hukuk bakımından dikkate alınabilmesi için devlete kişi arasında gerçek bir bağ olması ve somut olarak ilgili kişinin diğer üçüncü devletlere göre, kendi vatandaşlık devletiyle arasında bu ilişkiyi doğrulayan daha yakın ilişkiler olması gerekir.¹¹⁴ UAD bu kararında uluslararası hukukta bir

¹⁰⁹ Taslak Metin, 4. Madde.

¹¹⁰ Hesanova, a.g.e., s. 12.

¹¹¹ Akkutay, a.g.e., s. 49.

¹¹² Demirkol, a.g.m., s. 164.

¹¹³ Taslak Metin, 4. madde.

¹¹⁴ Demirkol, a.g.m., s. 163.

devletin vatandaşlığına sahip olduğunu ileri süren kişinin o devletin etkin vatandaşlığına sahip olması gerektiği görüşünü kabul etmektedir.¹¹⁵

cc. Devamlı Vatandaşlık ve Vatandaşlık Bağının Bulunması Gereken An

Taslak metnin beşinci maddesinde bu husus incelenir. Buna göre mağduriyet tarihinden iddianın ortaya konması anına kadar bu bağ aranacaktır. Ancak bazı hallerde bu kuralın esnetildiğini görmekteyiz. Selef devletin vatandaşı olma veya söz konusu zarar iddiasıyla ilgisiz bir şekilde önceki vatandaşlığını hukuka uygun olarak kaybedip sonraki devletin vatandaşlığını kazanan kişilerin sonraki devletçe diplomatik koruma altına alınabilmesi mümkündür ve bu durum sonraki devlete mağduriyet tarihinde vatandaşı olmayan bir kişi için diplomatik koruma işletebilme hakkı verir. Selef devletin vatandaşı olma durumu pek çok şekillerde karşımıza çıkabilir. Bir devletin yıkılıp yenisinin kurulması veya bir devletin bölünmesi ya da başka bir devletle birleşmesi gibi. Bu durumda kişi mutlaka yaşadığı devletin, bu devlet değişse de vatandaşı olmaya devam edeceği için bu durumun bir istisna olması doğal bir sonuçtur.

dd. Diplomatik Korumanın İcra Edilemeyeceği Haller

Önceki vatandaşlık devletinde meydana gelen zarara karşı sonraki vatandaşlık devleti önceki devlete karşı diplomatik koruma yolunu kullanamaz. Bunun yanında iddianın öne sürülmesinden sonra kişi zarara uğradığı devletin vatandaşlığını kazanırsa bu halde de diplomatik koruma yolu işletilemeyecektir.¹¹⁶

ee. Çifte Vatandaşlıkta ve Çoklu Vatandaşlıkta Durum, Hangi Devletin Koruma Hakkına Sahip Olacağı

“Çifte vatandaşlık bireye iki ayrı devletin hukuki statü tanınması, mahkemelerinin uluslararası yetkisine tabi tutması ve diplomatik koruma sağlaması hali-ne denir.”¹¹⁷ Çoklu vatandaşlık ise bu durumun birden fazla devlet için kişi bakımından geçerli olması hali olarak açıklanabilir.

Birden fazla vatandaşlığa sahip olan kişiler bakımından diplomatik koruma o kişinin vatandaşı olmadığı her devlete karşı ileri sürülebilmektedir. Hatta kişinin vatandaşı olduğu devletler diplomatik korumayı birlikte sağlayabileceklerdir. Bu konudaki sınırlama vatandaşlığında bulunulan devletlerden birinin diğerine karşı bu korumayı sağlayamayacağıdır. Bu sonuca taslak metnin altıncı maddesinin birinci fıkrasında belirtilen durumun mefhum-u muhalifinden ulaşılabilmektedir.

¹¹⁵ Demirkol, a.g.m., s. 161.

¹¹⁶ Taslak Metin, 5. madde

¹¹⁷ Hesanova, a.g.e., s. 12.

Taslak Metnin ifadeleri böyle olsa da uygulamada farklı sonuçlarla karşılaşıldığı ifade edilmektedir. İki uyruklu halinde gerçek uyruklu bağı bulunan devletin koruma hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanında bir kişiyi uyrukluğuna alan devlete karşı vatandaşlık devletinin diplomatik korumayı ileri sürme olanağı olmadığı ifade edilmektedir.¹¹⁸ Bu husus taslak metinde de açıkça ifade edilmiştir.¹¹⁹ Fakat metinde bu duruma da bir istisna getirilmiştir. Eğer vatandaşı olunan devletlerden biri diğeri/diğerlerine göre hem mağduriyet anında hem de zarar iddiasının ileri sürülme tarihinde vatandaşlık bağı bakımından daha etkin bir devletse diğer devletlere karşı diplomatik koruma yolunu işletebilecektir.¹²⁰

b. Tüzel Kişiler

Diplomatik korumanın işletilmesi bakımından temel kural özel hukuk kişilerinin korunmasıdır. Zira kamu tüzel kişileri böyle bir korumaya ihtiyaç duymazlar, çünkü onlar devletin bir parçasıdır. Tüzel kişiler bakımından da en çok ticaret şirketleri incelenmektedir. Şirketlere ilişkin taslak metin hükümleri uygun düştüğü ölçüde diğer tüzel kişiler bakımından da uygulanır.¹²¹ Şirket özelinde incelendiğinde diplomatik koruma altına alınabilmeleri için bunların birtakım özelliklere sahip olmaları gerekir. Bu şartların başında vatandaşlık bağı gelir ki bu, şirketin vatandaşı olduğu devletin kanunlarına uygun olarak kurulmasını gerektirir. Bunun yanında bir kuruluş uyrukluğunda olduğu devletin hukukuna göre kurulmuş olmanın yanında uluslararası hukuk tarafından da tanınmış olmalıdır.¹²² Durum böyle olmakla birlikte eğer şirket diğer devlet veya devletlerin vatandaşlarınca yönetiliyorsa ve idare merkezi ile şirket merkezi diğer ülkede olup da vatandaşlık devletinde fazlaca bir iş faaliyeti yoksa bu halde diğer devlet vatandaşlık devleti sayılır. Sadece hissedarların vatandaşlıklarının şirketinkinden farklı olması yeterli değildir.

UAD Barcelona Traction davasında diplomatik koruma hakkının kullanılması bakımından şirket merkezinin ve kuruluş yerinin o ülkede olması şartlarını yeterli bulmuştur. Nottebohm kararındaki gibi gerçek ve etkin vatandaşlık şartını burada aramamıştır.¹²³

¹¹⁸ Pazarcı, a.g.e., s. 428.

¹¹⁹ Taslak Metin, 7. madde

¹²⁰ Akkutay, a.g.e., s. 60-61.

¹²¹ Taslak Metin, 13. madde

¹²² Hesnova, a.g.e., s. 30.

¹²³ Akkutay, a.g.e., s. 66-67.

Taslak Metin gerçek kişilerde olduğu gibi tüzel kişilerde de vatandaşlığın devamlılığı üzerinde durmuştur. Bu bakımdan gerçek kişiler için vatandaşlığın bulunması gereken an ve zarar veren devletin uyrukluğa kazanıldığında bu devlete karşı diplomatik korumanın işletilemeyeceği ile ilgili söylenenler tüzel kişiler için de geçerlidir. Burada eklenmesi gereken husus; mağduriyet tarihinde vatandaşı olunan devletin, meydana gelen bu durum sonucunda şirketin hukuka uygun olarak kuruluş devleti vatandaşlığını kaybetmesi halinde diplomatik koruma icra etme yetkisinin devam edeceğidir.

UAD'nin Barcelona Traction davasında kabul ettiği ilke şirketin uyrukluğunda bulunduğu devletin koruma hakkına sahip olmasıdır. Hissedarların uyrukluğa dikkate alınmayıp şirketin uyrukluğa tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bunun nasıl yapılacağı yukarıda aktarıldı. Taslak metnin on birinci maddesi bu kuralın katı bir biçimde uygulanması halinde yaratacağı hakkaniyete aykırılığı bertaraf etmek için şirket hissedarlarının vatandaşlık devleti diplomatik koruma icra etmeye yetkili olacaktır. Şirketin varlığının meydana gelen zarardan bağımsız olarak kurulduğu ülke kanunlarına göre sona ermesi ve zarar tarihinde, o ülkede iş yapabilmek için yine o ülkede kurulmanın zorunlu olduğu devletin vatandaşlığına sahip olup zararı veren devlet kurulu bulunan bu devletse hissedarların devleti de diplomatik koruma icra edebilir. Bunun yanında Divan tarafından da kabul edilen iki durum vardır ki bu hallerde pay sahiplerinin de uyrukluğunda bulunduğu devlet koruma hakkını haiz olacaktır; ticari ortaklık ortadan kalkmışsa ve şirketin uyrukluğunda bulunduğu devlet diplomatik koruma hakkını kullanamamışsa.¹²⁴ Hissedarlara doğrudan bir zarar verilmesi halinde de gerçek kişiler için diplomatik koruma devreye girecektir.

c. Vatansızlar ve Mülteciler

Konunun giriş kısmında ifade edilen istisna bu iki grup bakımından öngörülmüştür. Bu anlamda vatansız kişi, iç hukukuna göre hiçbir devletin vatandaşlık statüsünü kazanamamış kişi olarak ifade edilmektedir.¹²⁵ Yani herhangi bir korumaya sahip değildir. Buna paralel olarak mülteciler de vatandaşlığı olduğu halde belli sebeplerden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu devletin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen kişilerdir.¹²⁶ Bakıldığında sonuç itibarıyla bu kişiler de bir devletçe korunmamaktadırlar. Kurumun temelini bir devletin kendi vatan-

¹²⁴ Pazarıcı, a.g.e., s. 427.

¹²⁵ Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1. madde (http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin127.pdf, 14.11.2019)

¹²⁶ Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 2. madde (<http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, 14.11.2019)

daşının uğradığı zarardan dolayı olarak etkilenmesi hali olduğu göz önüne alındığında, vatandaşı olmayan bu kimselerin uğradığı zarardan dolayı devletlerin ne şekilde etkileneceği açık değildir. Bu istisnanın insan haklarının korunmasına olan önemin artması sonucu getirildiği düşünülebilir. Bu konudaki eğilimler dikkate alınarak UHK özel raportörü J. Dugard, ikamet edilen devlette yasal yollarla bulunma halinde vatansız ve mülteci kişilerin de mağdur olmaları halinde ikamet devleti tarafından diplomatik korumanın icra edilebileceğine yönelik taslak madde önermiştir.¹²⁷

Taslak Metne göre mağduriyet tarihinde ve zararın giderimini talep tarihinde yasal ve mutad olarak bir devlette ikamet eden vatansız kişi bakımından ikamet edilen devlet diplomatik koruma sağlayabilecektir. Yine de bazı görüşler bunlara verilen zararın herhangi bir devlete verilmiş bir zarar olarak görülemeyeceğinden dolayı uluslararası sorumluluk doğurmayacağını ortaya koyar.¹²⁸

Mülteciler zulme uğrayacaklarından duydukları ciddi korkudan dolayı vatandaşı oldukları ülkenin korumasından yararlanamazlar. Bu durumda devletleri kendilerine diplomatik koruma da sağlamayacağı açıktır. Bu kişiler için de mağduriyet tarihi ve zararın öne sürülme tarihinde uluslararası hukukun getirdiği kurallara uygun olarak bir devlette mülteci statüsünde kabul edilen kişi bakımından yasal ve mutad olarak ikamet edilen bu devlet diplomatik koruma icra edebilir. Meğerki mültecinin vatandaşı olduğu devletin uluslararası hukuka aykırı bir fiilinden dolayı bu zarar meydana gelmemiş olsun.

d. Yurttaşlık Bağının Aranması Gereken An ve Süre

Diplomatik korumanın icra edilebilmesi için kişinin yurttaşlık bağıyla bağlı olduğu devletin vatandaşı olduğu süre önem arz etmektedir. Öğretide bu konuda farklı görüşler vardır. Kimi yazarlar uluslararası hukuka aykırı fiilin meydana geldiği anda o devletin yurttaşı olmak gerektiğini savunmaktadır. Bu bağın ne zamana kadar korunması gerektiği konusunda da uzlaşma yoktur. Kimi kararlarda, davada kararın çıkmasına kadar sürmesi gerektiği ifade edilirken kimi kararlarda hak aradığı organ önüne götürmesi anına kadar sürmesi gerektiği ortaya konmaktadır.¹²⁹ Bazı tahkim kararlarında dava süreci karara bağlanana kadar diplomatik korumayı sağlayan devletin vatandaşlığında bulunmak gerektiği gibi sert tutumlarla da karşılaşmaktadır.¹³⁰

¹²⁷ Hesnova, a.g.e., s. 18.

¹²⁸ Pazarıcı, a.g.e., s. 426.

¹²⁹ Pazarıcı, a.g.e., s. 427-428.

¹³⁰ Hesnova, a.g.e., s. 11.

B. İç Başvuru Yollarının Tüketilmesi

Diplomatik korumanın bir devlet tarafından icra edilebilmesi için gerekli şartlardan ikincisi, vatandaş olunan devletin idari ve yargısal tüm iç hukuk yollarını tüketmiş olmaktır. Temel kural bu olmakla birlikte bu kuralın istisnaları ve bu şartın aranmayacağı durumlar da mevcuttur.

Diplomatik koruma, ancak iç hukuk yolları hiçbir sonuca ulaşmadan tüketildiğinde izin verilecek bir yoldur.¹³¹ Geleneksel uluslararası hukuka göre iç hukuk yollarının tüketilmesi konusunda UAD'nin Interhandel davasında ortaya koyduğu gibi; iç hukuk yollarının uluslararası süreçlerden önce tüketilmesi kuralı geleneksel uluslararası hukukun yerleşmiş bir kuralını oluşturmaktadır, genellikle bir vatandaşın başka bir devlette uluslararası hukuk tarafından gerçekleştirilen hak ihlalinin göz ardı edilmesi sonucu vatandaşlık devletinin bu vatandaşından dolayı davayı benimsediği hallerde gözlenir. Bu durumlarda uluslararası mahkemeye gitmeden önce ihlalin gerçekleştiği ülke bu ihlali kendi araçlarıyla ve kendi iç hukuk sistemi içerisinde ortadan kaldırmak için bir fırsata sahip olması gerektiği düşünülmelidir.¹³²

Bir devletin diplomatik koruma hakkını kullanabilmesinin ikinci şartı iç başvuru yollarının tüketilmesidir. Bu açık bir şekilde kabul edilebilirlik kriteridir.¹³³ İç başvuru yollarından kastedilen zararının giderimi için başvurulması gereken devlet organları akla gelmektedir. Taslak Metinde de 14. maddede iç hukuk yollarının tüketilmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir. Böylelikle zarara neden olan devlete aslında bu zararı giderim olanağı da önceden sağlanmış bulunmaktadır.¹³⁴ Bu şekilde tatmin edilemeyen kişi iddiasını artık uluslararası alana taşıyabilecektir. Tüketilmesi gereken yollar yalnızca mahkemelere başvurudan ibaret değildir, idari ve yargısal olarak tüm yollara başvurulup zararın giderimi sağlanamamış olmalıdır. Ve bu yollar aynı zamanda yabancıların kendi başına işlem yapabileceği şekilde ulaşılabilir de olmalıdır.¹³⁵ Yani uluslararası alana girmeden ilk önce sorun kişiyle bulunduğu devlet arasında çözülebilirse diplomatik korumaya da gerek kalmayacaktır. Böyle bir şartın öngörülmesinin nedeni atfedilebilirlik açısından işlenen fiilin ilgili devletin iradesi sonucu ortaya çıkıp çıkmadığının tam olarak saptanmasına ihtiyaç duyulmasıdır.¹³⁶

¹³¹ Garcia-Mora, a.g.m., s. 210.

¹³² John R. Dugard, "Second Report on Diplomatic Protection", s. 4 (https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_514.pdf, 14.10.2019)

¹³³ Vermeer-Künzli (II), a.g.m., s. 52.

¹³⁴ Hesnova, a.g.e., s. 34.

¹³⁵ Akkutay, a.g.e., s. 38.

¹³⁶ Akkutay, a.g.e., s. 33.

Kimi durumlarda iç başvuru yollarının tüketilmesi gerekmez. Taslak Metnin 15. maddesinde de bu istisnai durumlar belirtilmiştir. Bu haller; zararı gidecek bir iç başvuru yolunun olmaması ya da olduğu halde fiili olarak iş görmemesi, bu yolların etkisiz ve yetersiz olması, tarafların kendi iradeleriyle bu yoldan vazgeçmiş olması şeklinde özetlenebilir.¹³⁷

Kimi durumlarda da iç başvuru yollarının değil bir bütün olarak hukuk düzeninin asgari düzeyde hakkın yerine getirilmesinde başarısız olarak görüldüğü durumlar vardır ki bu durum “ihkak-ı haktan imtina” olarak açıklanır.¹³⁸ İç başvuru yollarının tüketilmesi ihkak-ı haktan imtina (denial of justice) ile çok yakından alakalıdır. İhkak-ı haktan imtina aslında iddianın sunulması için gerekli şartları ve zemini yaratmaktadır. Buna benzer şekilde Crawford da bir belirsizlik saptamıştır: iç başvuru yollarının reddinin kendisi uluslararası haksızlık olacaktır ve yeterli iç başvuru yolları sağlamaktaki başarısızlık da bununla bağlantılı olarak uluslararası anlamda çare arama zamanında ortaya çıkan haksız fiillerdir.¹³⁹ Bu bakımdan uluslararası düzeyde iddiayı öne sürmeyi ortaya çıkaran şey kişiye iç hukukta tatmin edici çözümler bulunamamış olmasından veya bulunan çözümlerin yeterli olmamasından ileri geldiği ortaya konmak istenmektedir. Çünkü kişi ihkak-ı haktan imtina edilmemiş olsaydı iç hukuk yollarıyla sorunun çözümü gerçekleşmiş olacaktı. İhkak-ı haktan imtina pek çok şekilde gerçekleşebilir. “Yargıdaki gereksiz gecikmeler, ihmaller veya açıkça haksız kararlar ihkak-ı hakta imtina etmenin eşdeğeri olarak düşünülmektedir”.¹⁴⁰

Kişinin tatmin edici sonuç alamadığı her durum ihkak-ı haktan imtina olarak değerlendirilmemelidir. İkamet edilen bir devlet tüm yabancıları kendi vatandaşlarına sağladığıyla eşit şekilde haklarını korur halde donattığı sürece ihkak-ı haktan imtina gerçekleşmez.¹⁴¹ Bununla birlikte kişinin vatandaşlık devleti ikamet edilen devletten daha çok hak sağlasa bile, ikamet edilen devlet bu kişilere kendi vatandaşlarına tanıdığından daha fazla koruma sağlamak zorunda değildir.¹⁴²

¹³⁷ Pazarıcı, a.g.e., s. 429.

¹³⁸ Akkutay, a.g.e., s. 37.

¹³⁹ Vermeer-Künzli (II), a.g.m., s. 52.

¹⁴⁰ Hesnova, a.g.e., s. 27.

¹⁴¹ Edwin M. Borchard, “Diplomatic Protection of Citizens Abroad”, New York, *The Banks Law Publishing Co.*, 1915, s. 795-809'den aktaran: Garcia-Mora, a.g.m., s. 210.

¹⁴² “A State has a duty to afford to an alien means of redress for injuries which are not less adequate than the means of redress afforded to its nationals”. (Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin 1961 Harvard Taslak Sözleşmesi) Aktaran: Garcia-Mora, a.g.m., s. 211.

İç hukuk yollarının tüketilmesinin gerekliliğinin yanında bunun mümkün olamayacağı durumlar da vardır. Bakıldığında, Taslak Metinde yerel başvuru yolları kuralına istisna olarak 5 madde sayılmıştır.

- Etkin bir zarar giderimi sağlayacak makul bir biçimde kullanılabilir yerel başvuru yolları yoksa veya yerel başvuru yolları böyle bir makul zarar giderimi olasılığı sağlamıyorsa: Olmayan bir yola başvuru yapılmasının istenmesi kişiyi ne kadar zora sokacağı ortadadır. Aynı zamanda kişi iç hukuk yoluna başvurduğu takdirde zararının giderilmeyeceği önceden belli ve anlaşılabilirse bu yolların tüketilmesi beklenmez.
- Sorumlu olduğu iddia edilen devlete atfedilecek telafi sürecinde yersiz bir gecikme varsa: Bu noktada yukarıda da değinildiği gibi hakkın yerine getirilmesinden kaçınma söz konusudur. İhkak-ı haktan imtina denilen durum meydana gelmektedir. Yine bu halde de iç hukuk yollarının tüketilmesi kişiden beklenmez.
- Mağdur kişi ve zarar tarihinde sorumlu olduğu iddia edilen devlet arasında uygun bir bağlantı yoksa: Dikkat edilmesi gereken nokta, burada iç başvuru yolları vardır ve etkisizliği söz konusu değildir. Fakat meydana gelen zarar, hukuka aykırı fiil veya davranışın gerçekleştirildiği zamanda değil de daha sonra meydana gelmiş; etkisini daha sonra göstermiştir. Dolayısıyla diplomatik koruma yolu işletilirken zararın meydana geldiği anın dikkate alınması gerekir.¹⁴³ Ve anılan durumlarda yine kişiden zarar veren devletin iç başvuru yollarını tüketmesi beklenmeyecektir. Fakat bu halde yine zarar veren devletin sorumluluğu için gereken şartların var olması gerekir.
- Mağdur kişi yerel başvuru yollarını kullanmaktan aleni biçimde engelleniyorsa: Bu bentte ise 2. durumdan farklı olarak zarar veren devlete ağır bir isnatta bulunmaktadır ve direkt olarak açıkça bu yollara başvurulmasının engellendiği durumu iddia edilmektedir. Bu durumun varlığının zarar gören tarafından açıkça ortaya konması ve ispatlanması gerekmektedir.¹⁴⁴
- Sorumlu olduğu iddia edilen devlet yerel başvuru yollarının tüketilmesi koşulundan vazgeçtiyse: Zarar veren devletin iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulundan vazgeçmesi açık ya da örtülü olarak gerçekleşebilir. Sözleşme veya antlaşma ile olabileceği gibi devlet uygulamasında bu durumla karşılaşılabılır. Veyahut ilgili devlet açıkça bunu beyan edebilir.

¹⁴³ Akkutay, a.g.e., s. 40.

¹⁴⁴ Akkutay, a.g.e., s. 39.

Bu maddeler incelendiğinde genel olarak başvuru yollarının etkisizliği ve bu yollara ulaşımın engellenmesi temel gerekçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü durumda farklı bir halin düzenlendiği söylenebilir. Burada zarar gören kişinin zarar veren devlette geçici bir süre bulunması durumunda zararın etkilerini daha sonra göstermesi veya zarar veren devletin ülkesi dışında düzenlediği askeri operasyonlar sırasında söz konusu zararın uyrukluk ülkesi dışında ve fakat zarar veren devletten başka bir ülkede ikamet ederken kişinin şahsında meydana gelmesi gibi haller örnek verilebilir. Uygun bir bağlantıdan ne anlaşılması gerektiği her olaya göre açık bir şekilde ortaya konmalıdır.

Vekalet, vesayet veya koruma altındaki ülkelerde bir zarar meydana geldiği zaman bunlardan vekil, vasi ve koruya devletin sorumlu olacağı ifade edildi. Fakat bu noktada hangi devletin iç hukuk yolları tüketilecektir? Vekil devletin mi yoksa vekalet altındaki devletin mi makamlarına başvurulacaktır? Bunlar ayrıca incelenmesi gereken hususlardır.

4. HUKUKİ SONUÇLARI

A. Sorumluluğu Azaltan veya Ortadan Kaldıran Nedenler Bakımından

Bir zarar meydana geldiğinde hukuka aykırı bir fiil ortada olsa bile bunun uluslararası sorumluluğa yol açmadığı görülebilir. Bu durumların başında ilginin rızası gelir. Ancak bu rızanın gösterilmesi uluslararası hukukun emredici kuralları dediğimiz jus cogens niteliğine sahip kurallara aykırı olmamalıdır. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne göre bu konuda bir antlaşma yapılsa bile jus cogens niteliğindeki bir kurala aykırı düşen her antlaşmayı batıl saymaktadır.¹⁴⁵

Bunun yanında yukarıda kusur açısından da değerlendirildiği gibi zarar görenin kusuru (müterafik kusur) arttıkça devletin sorumluluğu da bu oranda azalmaktadır. Hatta zarar görenin kusuru varsa herhangi bir zarar giderim ödenmediğine karar verildiği de görülmektedir. Bu konuda ortaya atılan clean hands teorisine göre ise zarar görenin hiçbir kusuru olmaması gerekmektedir.¹⁴⁶ Zarar görenin kusuru zararının ya hiç giderilmemesi veyahut belli bir kısmının giderilmesi sonucunu doğurur.¹⁴⁷

Uluslararası hukukun genel ilkeleri tarafından kabul edilen meşru savunma, zararlar karşılık gibi hallerde aslında işlenen fiiller hukuka aykırı olmasına kar-

¹⁴⁵ Pazarıcı, a.g.e., s. 423.

¹⁴⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 423.

¹⁴⁷ Akkutay, a.g.e., s. 96.

şın uluslararası hukukun öngördüğü şartlar altında bunların işlenmesi hukuka uygun hale gelecektir. Devletin sorumluluğunu ortadan kaldıran nedenler UHK tarafından hazırlanan 2001 Tasarısında yer almaktadır. Benzer şekilde zorunluluk hali ve mücbir sebep hallerinde ortaya bir zarar çıkmış olsa bile koşulları oluşmuşsa bunlar da mazur görülmektedir. Son olarak devletin doğal afet ve ekonomik kriz halinde üzerine düşen yükümlülükleri yerine getiremediği durumda sorumlu tutulmaması gibi görüşler mevcuttur.¹⁴⁸

Bir devlet bir hukuka aykırılıktan dolayı meydana gelen sorumluluktan zamanlaşımının dolmasıyla da kurtulur. Zarar zamanlaşımı süresince talep edilmezse devlet tazmin yükümlülüğünden kurtulur. Ancak bu konuda uluslararası hukukta kabul edilmiş belli zamanlaşımı süresi yoktur. Somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmesi gerekir.¹⁴⁹

Bir devletin temelli yıkılması da sorumluluğu sona erdirir. Ancak devletin kimliği o toprak parçasında hâlâ devam ediyorsa sorumluluk sona ermeyecektir.¹⁵⁰

Sorumluluğu ortadan kaldıran sebepler gerçekleştiği takdirde işlenen fiil hukuka uygun sayılacaktır. Fakat bu durum yine de birtakım sonuçların doğmasını engellemez. Örneğin hukuka uygun bir müdahale sonucunda olayla ilgisi olmayan kişi ve şeylere zarar verildiğinde bunun tazmin edilmesi gerekecektir.¹⁵¹

B. Başvurulacak Yollar ve Zararın Giderimi

Bir uluslararası yükümlülüğü ihlal eden devletin sorumluluğunun doğmasından sonra bu sorumlu devletin ihlale yol açan fiile son vermek; eğer koşullar haklı kılıyorsa, ihlalin devam etmeyeceğine dair güvence vermek gibi ödevleri vardır. Bu gibi ödevler sonrasında da onarım yükümlülüğü söz konusu olmaktadır.¹⁵² Devletlerin Sorumluluğuna İlişkin Tasarı'nın 31. maddesinde ifade edilen onarım yükümlülüğü ihlal neticesinde meydana gelen tüm maddi ve manevi zararları kapsamaktadır. Onarımın nasıl gerçekleşeceği aynı Tasarı'nın 34. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre gerçekleşebilecek onarım biçimleri; tazminat, tarziye ve eski hale iade olarak öngörülmüştür.¹⁵³

¹⁴⁸ Doğan, a.g.e., s. 321.

¹⁴⁹ Doğan, a.g.e., s. 322.

¹⁵⁰ Doğan, a.g.e., s. 324.

¹⁵¹ Aksar, a.g.e., s. 221.

¹⁵² Devletlerin Sorumluluğu Tasarısı (2001), 31. madde

¹⁵³ Erdem, a.g.m., s. 323.

Uluslararası hukuktaki klasik anlayışa göre diplomatik korumayı kullanma ve buna ilişkin taleplerde bulunma hakkı yalnızca devletlere verilerek meydana gelen zararı tazmin yükümlülüğü zararı meydana getiren devlete yüklenmektedir.¹⁵⁴ Devletler diplomatik koruma kurumunu ne şekilde işletmek istediklerini de kendileri seçerler. Bu durumda başvurulacak yollar temelde iki tane olup ya yargısal yola başvurulacaktır veya diplomatik yollardan bir sonuç alınmaya çalışılacaktır. Diplomatik yollarla zarar veren devletten birtakım isteklerde bulunulabilir, söz konusu zararın giderilmesi istenebilir. Bu tercih edilmezse yargısal yollara da başvurulabilir. Bu yol tahkim olabileceği gibi uluslararası bir mahkeme de olabilir.¹⁵⁵

Bir zarar meydana geldiğinde sorumlular bunu giderme yükümlülüğü altına girmektedir. Bu yükümlülük sadece verilen zararın giderimi şeklinde olup cezai veya manevi bir yaptırım şeklinde gerçekleşmemektedir. Bu tarz taleplerin reddedildiği gözlenmiştir.¹⁵⁶ Fakat maddi tazminatla giderilemeyecek bir hal söz konusu ise devletin hatasını kabul edip özür dilemesi de söz konusu olabilir.¹⁵⁷ Fakat zarar veren devletin küçük düşürülmesi gibi bir durum da meydana gelmemelidir.¹⁵⁸

Zararın niteliğine göre üç çeşit onarım türüyle karşılaşılmaktadır: eski hale iade, tazminat, manevi onarım. Bunların yanında zarar veren devlet uluslararası hukuka aykırı davranışına son verip bunların bir daha olmayacağına dair güvence de gösterebilir.¹⁵⁹ Fakat bu bir zarar giderim yöntemi değildir. Zararın tazmini mümkün olduğunca eski hale dönülmesini hedefler.¹⁶⁰ Tazminat ödenmesi gerektiğinde de yalnızca doğrudan zararların karşılanması kabul edilmektedir.¹⁶¹ Dolaylı zarar kabul edilip tazminat ödenmeyen durumlar ise uzak nedensellik bağı, zararın haksız fiil dışındaki olaylara bağlı olarak doğması, zararın sigorta ortaklıklarına yüklenmesi gibi hallerdir. Buna mukabil doğrudan zarar kabul edilip giderimin tazminatla saptandığı hallere de uğranılan fiili kayıpların tazmini, olağan ve meşru beklenen kazançtan zararların tazmini ve manevi zararların tazmin edilmesi örnek olarak verilebilir.¹⁶²

¹⁵⁴ Hesanova, a.g.e., s. 10.

¹⁵⁵ Akkutay, a.g.e., s. 102.

¹⁵⁶ Pazarıcı, a.g.e., s. 430.

¹⁵⁷ Doğan, a.g.e., s. 323.

¹⁵⁸ Akkutay, a.g.e., s. 105.

¹⁵⁹ Akkutay, a.g.e., s. 103.

¹⁶⁰ Doğan, a.g.e., s. 322.

¹⁶¹ Pazarıcı, a.g.e., s. 431.

¹⁶² Pazarıcı, a.g.e., s. 432-433.

Tazminat talebi içinse diplomatik koruma açısından ilk önce iç hukuk yollarının tüketilmesinin gerekli olup olmadığı araştırılmalıdır. Daha sonra devletler hakeme başvurma veya UAD'ye götürmek gibi yöntemleri benimseyebilirler.¹⁶³

Elde edilen maddi tutarın zorunlu kesintiler yapıldıktan sonra mağdur olan kişiye aktarılması taslak metinde önerilen bir uygulama olarak yer alır.¹⁶⁴ Devlet zararı kendine ait görüp diplomatik koruma talebinde bulunduğu için bu maddeyi uygulayıp uygulamamak da yalnız öneri olarak kalmıştır.

SONUÇ

Tıpkı ulusal hukuk sistemlerinde olduğu gibi, uluslararası hukuk düzeninde de kendisine haklara ve borçlara sahip olma konusunda ehliyet tanınan kişiler bulunmaktadır. Bunların en başında devletler yer almaktadır. Devletlerin sahip oldukları bu yetkiler karşısında birtakım yükümlülükleri de olacaktır. Bu yükümlülükler uluslararası hukukun genel ilkelerinden, devletler arası antlaşmalardan, teamüllerden kaynaklanabilmektedir. Bu kuralların aksine hareket ettikleri durumda ortaya çıkan zararlardan ve sonuçlardan bu ihlali meydana getiren devlet yükümlü olacaktır.

Devletlerin uluslararası hukuk çerçevesindeki sorumluluğunun bir kısmını da başka bir devletin vatandaşına verilen zararlar oluşturmaktadır. Her devlet istediği kişiyi ülkesine kabul edip etmemekte serbesttir. Fakat bir kere kabul ettikten sonra bu kişinin haklarına saygı göstermek zorundadır. Devlet tarafından ülkesindeki bir yabancıya zarar verildiğinde ya da kötü bir muamelede bulunulduğunda kişi bu iddiayı kendisi uluslararası alana taşıyamamaktadır. Bu noktadan itibaren vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu devlet devreye girecektir. Devletlerin bu şekilde vatandaşları adına bir davayı benimseyip uluslararası düzeyde savunmasına diplomatik koruma denmektedir. Devletlerin bu yolla meydana gelen sorumluluğu uzun yıllar tartışılmış ve nihayetinde 2006 yılında Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Maddeler, Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kodifiye edilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı kararlarıyla beraber bugünkü uluslararası hukukta çokça önem atfedilen bir kurumdur.

¹⁶³ Doğan, a.g.e., S. 324.

¹⁶⁴ Taslak Metin, 19. madde; "Makul kesintiler dışında, sorumlu devletten elde edilen herhangi bir tazminat mağdur kişiye transfer edilmeli."

KAYNAKÇA

- Akkutay, Ali İbrahim, *Diplomatik Koruma ve İnsan Hakları İlişkisi*, Doktora Tezi, Ankara, 2011. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Tez No: 228222, 14.10.2019)
- Aksar, Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınları, 2019.
- Albayrak, Gökhan, “Diplomatik Koruma Hakkında Taslak Maddeler”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 2019/2, 2019. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/775156>, 14.10.2019)
- Bozkurt, Enver/ Kütükçü, M. Akif/ Poyraz, Yasin, *Devletler Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2009.
- Dal, Ufuk, *Milletlerarası Hukukta Diplomatik Himaye*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>, 14.10.2019)
- Demirkol, Berk, “Uluslararası Hukukta Dikkate Alınan Vatandaşlık: Gerçek Kişilerde “Etkin Vatandaşlık” Sorunsalı”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015/2. (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2786576, 14.10.2019)
- Doğan, İlyas, *Devletler Hukuku: Genel İlkeler-Soykırımdan Sorumluluk*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2008.
- Dugard, John R., “Second Report on Diplomatic Protection”. (https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_514.pdf, 14.10.2019)
- Erdem, Merve, “Özel Hukuk Kişilerinin Faaliyetlerinden Dolayı Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu: Bir Hukuk Jimnastiği”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Ankara, 2019. (<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2019-143-1865>, 14.10.2019)
- Garcia-Mora, Manuel R., “The Calvo Clause in Latin American Constitutions and International Law”, *Marquette Law Review*, Vol. 33, 1950. (<http://scholarship.law.marquette.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3399&context=mulr>, 14.10.2019)
- Göçer, Mahmut, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Diplomatik Himaye Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008. (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/1499/16546.pdf>, 14.10.2019)
- Gündüz, Aslan, *Milletlerarası Hukuk*, 8. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2015.
- Hesenoğlu, Lale, *Uluslararası Hukukta Diplomatik Koruma*, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2015. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> Tez No: 522042, 14.10.2019)

- Hostei, Jan, “A Systematic Inquiry Into the Principles of International Law Dealing With Diplomatic Protection”, *Tulane Law Review*, Vol. 19, 1944. (<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/tulr19&div=13&id=&page=,1> 4.10.2019)
- Lillich, R. B., “Editorial Comments”, *American Journal of International Law*, Vol. 69, 1975. (https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/5C3A7137812F22430C9567CEA7436FB0/S0002930000197076a.pdf/diplomatic_protection_of_nationals_abroad_an_elementary_principle_of_international_law_under_a_tack.pdf, 14.10.2019)
- Pazarıcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 14. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015.
- Vermeer-Künzli, Annemarieke (I), “Restricting Discretion: Juicidal Review of Diplomatic Protection”, *Nordic Journal of International Law*, 2006. (<https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12538/06.pdf?sequence=7>, 14.10.2019)
- Vermeer-Künzli, Annemarieke (II), “As If: The Legal Fiction in Diplomatic Protection”, *The European Journal of International Law*, Vol. 18, 2007. (<http://www.ejil.org/article.php?article=220&issue=6>, 14.10.2019)
- Diplomatik Korumaya İlişkin Taslak Metin
(https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_8_2006.pdf, 15.10.2019)
- Devletlerin Sorumluluğu Tasarısı (2001)
(https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf, 15.10.2019)
- Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme
(http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin127.pdf, 14.11.2019)
- Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme
(<http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, 14.11.2019)